

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

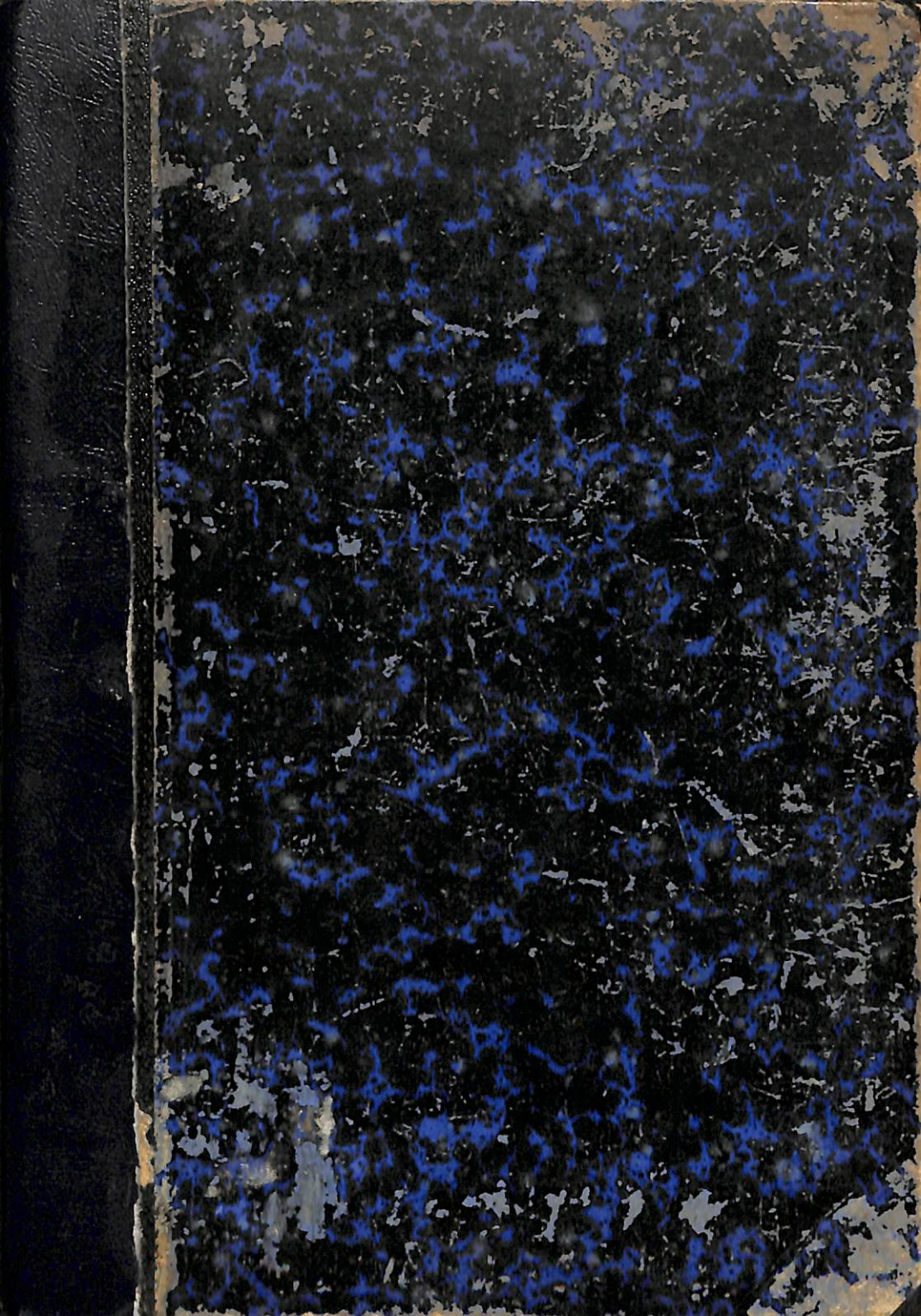
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

մայր Խամբարից Գուրգուրանի
 Կոթող Երեմյան Զ. 1903
 Բ. ՂԱԶԱՐԵԱՆՑ
 18 1906 թիվ 29 Ընդձիթիթի

ԱՅՆՏԵՂ ԷԼ ԱՅՍՏԵՂ ԷԼ

891.99
 2-15
 ար

1001
 2996

«Ափսոս քեզ Հայոց խղճիկ ժողովուրդ,
 Տիրուցան ելար անմեղ, անխորհուրդ»:
 Ս. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ս.-ՊԵՏԵՐԱՊՈՒՐԳ
 «ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ»
 1903

ԱՅՆՏԵՂ ԷԼ ԱՅՍՏԵՂ ԷԼ

(Մի պատկեր հայ զաղթականների կեանքից)

ԻԲՐԵԻ ԱՐՁԱՆ

Այս երկրորդ աշխատասիրութիւնս նուիրում եմ քո թանգագին յիշատակին, մայրիկ ջան, այն բացառիկ առաւելութեան համար, որը յատուկ է ոչ սովորական մայրերին:

Դեռ 16 տարեկան հասակում, հնազանդվելով ծնողներիդ կամքին, բաղդդ կապել էիր մի 40 տարեկան տարէց մարդու հետ: Սակայն անողորմ ճակատագիրը այդ բաւական չհամարելով՝ աւելացրել էր մի այլ աւելի խիստ հարված—հօրս խելաքարութիւնը և որից յետոյ նրա մահը... և դու, 31 տարեկան հասակում այրի մնալով, ճշնշեցիր քո մէջ ամուսնական ցանկութիւնը աշխատութեան անընդունակ հինգ որբերիդ սիրուն, որոնց առողջ մարմնով, բարոյական ուղղութեամբ հասցրեցիր արբուն հասակի. իսկ դու՝ այդ բոլորի փոխարէն՝ տուժեցիր կորցնելով առողջութիւնդ դեռ երիտասարդ հասակում և վերջը այդ միևնոյն ցաւին էլ զոհ գնացիր:

Գուր, մայրիկ ջան, մասնաւորապէս իմ կեանքի նեցուկը եղար, իմ, որ երբէք հայրական խնամք չեմ վայելել և՛ բարոյապէս և՛ մտաւորապէս և՛ ֆիզիքապէս: Իսկ այժմ, երբ գիտակցութեան եմ հասել, որ պէտք է ապրէի առանց այդ նեցուկին, բայց արդէն ինձ համար անհրաժեշտ պահանջ էր դարձել քո հովանաւորութիւնը: Ահա

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 4 Сентября 1903 года.

„Пушкинская Скоропечатня“, Лештуковъ 4.

Թէ ինչու քո մահը իմ կեանքս իր ամբողջ էութեամբ
ցնցեց... և այդ սոսկալի կորստից յետոյ միայն զգացի,
Թէ ո՛րքան երախտապարտ մնացի քեզ, բայց աւանդ, դու
այլ ևս չ'կա... և ես այժմ այդ ծանր ցաւի տակ ճընշ-
ված՝ ո՛չ մի կերպ չեմ կարողանում երախտահատուց լի-
նել քեզ բացի այս բանի տող գրութիւնից, որը նուիրեցի
քո յիշատակին:

Արտսեր որդիդ

1902 թւի յունիսի 5.

Աղղկովանում:

ԱՅՆՏԵՂ ԷՒ ԱՅՍՏԵՂ ԷՒ

շուն էր. գիւղացոց դաշտային գոր-
ծերը վերջացել էին. հասել էին
նրանց համար հանգստութեան, ու-
րախութեան օրերը: Սակայն այդ
տարում ուրախութեան ո՛չ մի ձայն
չէր լսվում Բ. գաւառում, որտեղ
է գտնվում պատմութեանս նիւթ տվող Ա. գիւղը:
Գիւղ մտնելուն պէս ամենքի ղէմքին նկատվում
էր՝ սովորական պարզ ժպիտի փոխարէն՝ մի դառն
թախծութիւն:

Այն օրը, որ սկսվում է իմ այս պատմու-
թիւնը, ցուրտ էր. թէև միայն շրջապատ սարերն
էին ձիւնով պատած, բայց կատաղի քամին ձիւնի
փոշին մաղելով գիւղի վերայ թանձրացնում էր
այնտեղի եղամը: Հէնց այն փոթորկալի ժամում
գիւղի մի խարխուլ խրճիթից դուրս եկան երկու
8-10 տարեկան երեխաներ փայտէ կուժերը ու-

սերին դրած, որոնք գնում էին մօտակայ ժայռի տակից հոսող աղբիւրից ջուր տանելու:

—Որ ջուր տանենք, մամէն մզի խաց կիտայ, Պետիկ—հարցրեց փոքր եղբայրը մեծին դեռ տեղ չհասած:

—Բայ, Եղօ ջան. լուսուն ափօն գարի տարաւ ջաղաց աղալու, ալուր կը բերայ, մամէն խաց կը թխայ, մենք լէ կոշտ կուտենք—պատասխանեց մեծ եղբայրը:

—Իմ «խնձոր» *) եզ լէ կը բերեն ուրանց խետ—նորից հարց տվեց փոքրիկ Եղօն ուրախացած եղբօր խօսքերից:

—Խա-բայ, Եղօ ջան, ափօն ըսաւ, որ կը բերայ—պատասխանեց Պետիկն ու երկուսն էլ ցրտից ճնշված՝ լուեցին: Բայց երկար չտևեց այդ

*) 1877 թւի ուստաձկական պատերազմի ժամանակ, երբ վերոյիշեալ երեխաների հայրը-Մատո-ամին «Վաւա-բային» ում եղած թրքական զօրքին սայլով ալիւր տարաւ (ուլամ), զինւորները նրա չորս եղն էլ մորթեցին կերան, սայլն էլ վառեցին. թշվառ զիւղացին, խանութը հրդեհված վաճառականի պէս, ձեռքերը ծոցին տուն վերադարձաւ, և այն օրից այլ ևս չկարողացաւ ինքն իրեն ուղղել, սոյն էլ միւս կողմից վրա հասաւ: Ահա այն օրից փոքրիկ Աշօն զբկվեց իր «խնձոր» անունով եզից, որի համար նրա հայրը միշտ յոյս էր տալիս, թէ մի օր կը բերէ, ինչպէս և այս անգամ ջաղաց գնալիս:

լուսթիւնը. փոքրիկ Եղօն բոբիկ ոտքերը սկսեց վեր ու վար անելով լաց լինել: Թէն մեծ եղբօր-Պետիկի համբերութիւնն էլ հատել էր, բայց մի կերպ զսպում էր եղբօրը խրախուսելու համար: Յրտից կապուտկած, արտասունքն աչերին տուն վերադարձան փոքրիկները, որոնց մայրը գորովալի փայփայանքներով սկսեց տաքացնել «քուրսու» տակը. բայց այդ տաքացնելուց ևս առաւել սաստկացաւ նրանց ոտքերի ու ձեռքերի կսկծանքը, ուստի երկուսն էլ սկսեցին լաց լինել: Այդ սրտաշարժ տեսարանի դէմ մայրական սիրտն էլ չկարողացաւ դիմանալ և սկսեց արտասունք թափել ու բողոքել:

—Ո՛վ, մարդասէր Աստված, չէ որ դու ըմէն բան կը տեսնիս,—չէ որ խեղճ ու սէֆիլներին կօզնիս... հապա չուր երբ ըմալ խեղճ ու տկլօզ, անօթի-անտէր, թուրք ու քրդու ձեռին գերի թողուս մզիկ... թէ չես լսիր մեղաւորիս ձէն, լսիր զիմ խեղճ ձժերու ձէն, ուրանց էս օրին խասցնողին դատ ու դատաստան արա...

Չէնց այդ իսկ միջոցում փոքրիկների հայրը, Մատո-ամին ներս մտաւ իր 20 տարեկան Յովհաննէս որդու հետ. նրանք, առանց այն տխուր տեսարանին էլ, վշտացած էին, որովհետև ճա-

նապարհում շարունակ իրանց ընտանեկան նեղ վիճակի վերայ էին մտածում ու խորհրդակցում:

Բ

Զմրան ուժասպառ արեգակը մտաւ հարաւարեւմտեան բլուրների տակ, սառը քամին սկսեց աւելի ուժգին փչել, գուշակել տալով՝ թէ ձմեռը դեռ շատ սառնամանիքներ պէտք է թափէ երկրի վերայ: Ա. գիւղում խորին լուսթիւն էր տիրում: Գիւղացիք մտել էին գոմերի տաք օտաները և շարունակ տիրող սովի մասին էին խօսում-տրտնջում: Իսկ Մատօ-ամին այդ երեկոյ օտայ չէր գնացել, այլ մնացել էր տանը իրանց վիճակի մասին խորհրդակցելու համար: Մատօ-ամինի տունը այդ երեկոյեան սովորականից աւելի տխուր տպաւորութիւն էր թողնում, որովհետեւ տան լուսթիւնը խանգարող և նրա բնակիչներին մխիթարող փոքրիկներից մէկը-եղօն արդէն գերեզման էր մտել, իսկ Պետիկն էլ տառապում էր ցաւի ճանկերում: Առ հասարակ վարակիչ հիւանդութիւնները սովի հետ միացած են գործում, ինչպէս էր և այս անգամ Բ. դաւառում:

—Մութն է, աղջի, վեր ել կրակ վառի—ասաց Մատօ-ամին իր կնոջը. վերջինս իսկոյն վեր

ելաւ տեղից, կայծաքարով վառեց ծծմբապատ պատրոյկը, որից էլ կպցրեց «մարխն» *) ու դրեց երեք ոտանի փայտէ աշտանակի վերայ: Մարխը հազիւ հազ իր փայլը տարածեց քուրսու շուրջը, աւելի մռայլ մտքեր առաջացնելով ներկայ եղողներին մէջ:

—Ուրիշ ճար չ'կայ, ափօ, թորկէք էրթամ քաղաք, կնտեղ մէկի կուշտ դուլուխ կանիմ, ինքս կը ժղվիմ, հախս լէ կը խրկեմ ձեզ—խօսեց Յովհաննէսը նորոգելով այդ մասին եղած խօսակցութիւնը:

—Թորկ, լաւօ, իդա քո միտք, թող ի սէր Բրիխտոսի... Եղօյի ցաւ բօլա մեզիկ... մըր մխիթարութուն դու մացիր...

Մատօ-ամին խօսքը կիսատ թողնելով՝ նայեց հիւանդին, որը՝ ճգնաժամի մէջ՝ տանջվում էր և էլ չ'կարողացաւ ինքն իրեն զսպել ու արտասփեց: Թէև նա մի տոկուն, դժբաղդութիւնների դէմ միշտ կուռղ մարդ էր, բայց, որպէս մարդ, զգայուն էր, չէր կարող անտարբեր ձևանալ, երբ

*) Մարխը դուրս է գալիս մայրի ծառի արմատից և պատած է լինում դիւրավառ խէժով, որը, յիշեալ պատերազմից առաջ, աղքատները գործ էին անում իբրև լուսաւորութիւն ձէթի, կամ այժմեան նաւթի փոխարէն:

մէկից զըկվում էր իր չորս սիրասուն գաւակներէից: Մեծ որդին, որ մի քանի տարի առաջ գնացել էր օտար երկիր, կորած էր համարում, Յովհաննէսի գնալը նոյնքան կորստաբեր էր նրա համար, իսկ մնացածներէից մէկը՝ արդէն գերեզման էր իջել, միւսն էլ հեռու չէր գերեզմանից:

Մատո-ամին երբ լռեց, բոլորն էլ լռեցին, և այն ճնշող լութեան մէջ լսվում էին զսպված հեկեկանքներ, որոնք դուրս էին թափվում մայրական տոչորված կրծքից և սիրագուրկ կնոջ զեղուն սրտից: Վերջինս Մատո-ամինի մեծ որդու ամուսինն էր, որը միայն հինգ ամիս էր կենակցել իր սիրեցեալի հետ... Այժմ նմանօրինակ դէպքը նորոգեց, քրքրեց ու արիւնլվայ դառուց նրա սրտի վէրքերը:

2է, ափօ ջան, չէ, ես չըմ կրնայ մնալ յուտատեղ, կերթամ... թէ որ չթորկես, կը փախչիմ, վալլամ կը փախչիմ... ես էլ չըմ կրնայ քաշել էս դարդ ու ցաւեր...

—Եաման լաօ, քո Աստծու խաթըր, մը կնիր իդա բան, վագն արի իդա սաւղից... եաման քո բաղդն եմ ընկել, Լաօ, մը էրթայ քո ախպօր ճամբախ... թորկ մղիկ խանգիստ գերեզման մտնիք, բուռ մի հող թալէ մըր էրսին...

Դժբաղդ մայրը, խօսքը կիսատ թողնելով, այնպէս պինդ զրկեց Յովհաննէսին, որ կարծես հէնց այն ըոպէին խլում էին նրան իր զրկից և սկսեց դառնազին կերպով ողբալ: Մինչև կէս գիշեր այդ միկնոյն տխուր տեսարանը շարունակվեց Մատո-ամինի տան մէջ, բայց և այնպէս զրական ոչ մի վճիռ չ'կայացաւ Յովհաննէսի գնալու մասին:

Գ

Գարունը՝ նոր-նոր բացված՝ իր գեղեցիկ ողջոյններով գիրկն էր հրաւիրում մարդկանց, բայց ոչ ոք չէր գգում և չէր հրապուրվում նրա սըրտագրաւ տեսարաններով: Ընդհանրապէս Բ. գաւառում, մասնաւորապէս Ա. գիւղում՝ սովից ու համաճարակ հիւանդութիւնից առաջացած վիշտը արճիճի նման չորել էր ամենքի սրտի վերայ և, որքան ուժ ունէր, սեղմում էր: Յովհաննէսը՝ մի կերպ քաշ տալով՝ ամբողջ ձմեռն անցուց գիւղում, իսկ գարուն գալուն պէս՝ մի գեղեցիկ օր բաժանվում էր հայրենիքից և գնում օտար երկիր բաղդ որոնելու—բաղդ, որի դժոխային սև պատկերը միշտ ծածկված է մնում յուսոյ փայլուն շողերով: Նա ամենից առաջ, երբ նոր էր

բացվում արշալոյսը, երբ քնած բնութիւնը յանկարծ սթափված՝ իր ճիշ ու ճուղղներով ողջունում էր երկրին, գնաց գերեզմանոց, որտեղ աճող միակ ուռենու վերայ հաւարված սարեակները գարնան գալուստն էին երգում այն լուսթեան մէջ՝ դարդ ու ցաւերից մարած, իղձը ու փափագներով լի՝ հանգչած սրտերուն... Երանի էր, որ չէին լսում նրանք բնութեան երգը, որը մարդկանց սիրտը լցնում է աշխարհը սիրելու քաղցը գգացմունքներով և, առանց յագուրդ տալու նրանց հոգուն՝ մահվան մրմունջների փոխվելով կամացկամաց լուսւմ է ու մարող սրտերի մէջ թողնում իր վերջին դառն հառաչանքը: Միթէ այն հառաչանքը չէր, որ լսում էր Յովհաննէսը երկու թարմ բլրակների տակից, որոնց մօտ նա չոքած՝ ողորում էր իր արտաունքներով:

— Կացէք բարձր, Եղօ ջան, Պետիկ ջան, իմ գառնուկ աղպէրներ... ախ, թըղ իմ լուս քօռնար, շտեսնէի ձեզ էն սև օրերին... դուք խեղճ ու տկօղ մացիք, դուք անօթի-անճար մացիք... նաշարութիւն ձեր կեանք մաշեց-կերաւ... Մկա ձեզ գերեզմանի մէջ թորկած՝ խարիպ երկիր կերթամ... կացէք բարձր... երբ բարով-խէր յետ դառնամ, ամեն օր կիզամ ձեր գերեզման կը

խամբուրիմ, խունկ կը ծխիմ, աղօթք կէնիմ, որ Աստված էլ չը շարշարէ ձեզ էն աշխարհում...

Յովհաննէսը իր վշտահար սրտից դեռ թափում էր դառն բողոքները, երբ նրա ընկերները եկան ու տարան գերեզմանոցից: Նա տուն վերադառնալով՝ ամենքի հետ համբուրվեց, «կացէք բարով» ասաց ու մի քանի ընկերներով ճանապարհ ընկաւ:

— Հա-հո՛ւ ո՛ւ... խարիպութուն, խարիպութուն... ասելն իմալ խօլայ է... քանի-քանի քամբաղղութիւնների դուռ կը բացես, քանի-քանի ջահիլ-ջիւանների ումրու կը մաշես, մուրագներ մէջ սրտերուն կը թորկես, քանի-քանի մէրիկներու սիրտ կը տրօրես, կը մխկըսացնես, քանի-քանի սիրելիների աչք ճամպախ ըշկելով կը թորկես, սրտեր կըճմուես, արիւն կը քամես:

Այդ ցաւատանջ բողոքողը մի տարէց կին էր, որը լսելով Յովհաննէսի մօր լաց ու կոծը, ինքն էլ ձայնակից եղաւ նրան. որովհետեւ ինքն էլ էր խմել «խարիպութան» դառն բաժակից: Նա դեռ «ջահիլ» աղջիկ էր, երբ նշանադրվեց իր սիրած երիտասարդի հետ, բայց վերջինս հանգամանքներից ստիպված՝ գնաց օտար երկիր... էլ յետ չեկաւ... Անցան շատ տարիներ, բայց սիրող սրը-

տում չհանգան սիրոյ կայծերը: Զատ անգամ նա առանձնանում էր «Կոնդ» անունով բլրակի վերայ, խորին անձկանօք նայում էր պանդուխտի ճանապարհներին և արտասուք թափում: Այդպէս շատ տարիներ նա իր կորցրած սէրն էր լալիս, բայց աւանդ, ցամաքեցան արտասուքի աղբիւրները, մաշվեցան սիրող սրտի լարերը, կեանքի դարունն անցաւ... սակայն ոչ սէրը իսպառ հանդաւ և ոչ էլ նա երեացաւ:

Մի այլ դրան մօտ մի այլ պառաւ էր լալիս: Նա էլ իր սիրելի որդուն յիշեց, որը նոյնպէս գերեզման էր իջել օտար երկրում: Եւ այդպէս շատ ողբը ու հառաչանքներ ձայնակից եղան Յովհաննէսի մօր ողբին:

Դ

Բաղդը օտարութեան մէջ էլ չէր հաշտվել Յովհաննէսի հետ: Նա երկար դէս ու դէն թափառելուց վերջը մի անխիղճ աստիճանաւորի ձեռք էր ընկել, որից ոչ մի կերպ չէր կարողանում ազատվել: «Խաղէյինը» նկատելով Յովհաննէսի հաւատարմութիւնն ու քաղցրահամբոյր բնաւորութիւնը՝ նիւթական հաշուով նրան կապել էր իր տան հետ-ամբողջ մի տարվայ վարձը իբրև

զրաւ վերցնելով: Այս երրորդ տարում Յովհաննէսը շատ խնդրեց, աղաչեց իր խաղէյինին, որ իրեն հասանելիք գումարը ամբողջապէս վճարէ, բայց իզոյր... իսկ առանց այն գումարին նա չէր կարող վերադառնալ հայրենիք, որովհետև ամեն անգամ՝ հօրը նամակ գրելիս՝ յուսադրում էր միևնոյն գումարով: Խաղէյինի այս վերջին մերժումը Յովհաննէսի վերայ շատ խիստ ազդեց և վերջը շատ տխուր հետեանք ունեցաւ:

Յովհաննէսի խաղէյին՝ Գասպար Մուխեանը մի 50 տարեկան մուգ կարմրագոյն դէմքով՝ ըստ երեւոյթին առողջ մարդ էր, որ կարծես միշտ ասում լինէր. «Զեռքս անցածը՝ կուլ կը տամ»: Նրա մագերը ժամանակից շատ վաղ արդէն սպիտակել ու թափվել էին... այնուամենայնիւ նա դեռ չէր յետ կեցել գելս ու անառակ կեանք վարելուց: Նա «ազնիւ, բարոյական» և այլ այդ տեսակ խօսքերին նշանակաւթիւն տվողների վերայ ծաղրում էր, և ուրիշին խաբելը մի առանձին ընդունակութիւն էր համարում, առարկելով թէ. «Այդ ընդունակութիւնից գուրկ մարդիկ անասուններ են, որոնք առանց ուրիշի օգնութեան չեն կարող լաւ ապրել, իսկ բարուք կեանք վարելու համար ամեն տեսակ միջոցներ ձեռք առ-

ները ներելի պէտք է համարել: Կեանքում այդ ուղղութեամբ առաջնորդվելով հանդերձ՝ խոհեմութեամբ թագցնում էր իր համոզմունքները ամբօխից և որի թույլ կողմերը միշտ շոյելով՝ պաշտպան էր հանդիսանում նրա ցաւերին: Իսկ ամբօխը հաւատում էր Մուլիգեանին ու յարգում...:

Մուլիգեանը իր մատաղահաս կնոջն էլ ձեռք էր բերել ցած միջոցներով: Նա սիրահարված ձևանալով՝ վերջիվերջոյ աջողեցրել էր թակարդի մէջ գցել 17 տարեկան մատաղ կոյսին, զո՛հ բերելով իր ստոր կըքերին:

Տիկին Սիրանոյշն էլ այնքան էր ատում իր ամուսին՝ Մուլիգեանին, որքան՝ թակարդ ընկած որսը իրեն որսողին. սակայն ինչ կարող էր անել, երբ ամուսնութեան օրէնքն էլ այնքան խիստ է սահմանված ամուսնացողների համար, որքան թակարդը՝ աղուէսների ու աղաւնիների համար: Մատաղ տիկնոջ սիրտը թրթռում էր սիրելու և սիրվելու համար, բայց իր՝ աւերակ դարձած ամուսնու սրտում սիրոյ մի նշոյլ չկար. իսկ սիրով լի սիրտը չէր կարող առանց սիրելու մնալ, ինչպէս չի կարող նոր բացված ծաղիկը չբուրել, ուստի նրա սիրազեղ սրտում կամայ-կամայ գարթում էին սիրոյ զգացմունքներ մէկին բոյր տա-

լու համար, որոնց դէմ նա կռոււմ էր ու տանջվում լուռ ու անմէկին:

— Իմ ամուսինը հարուստ է. ինձ շրջապատել է ճոխ զարդարանքներով... բայց ինչ օգուտ, որ ես դժբաղդ եմ, որովհետեւ մեր ամուսնութեան մէջ հաւատարմութիւն, սէր չկայ... Ես ցանկանում եմ սիրել, սիրել հոգուս ամբողջ զօրութեամբ, բայց ոչ որի իրաւունք չունեմ սիրելու բացի ամուսնուցս, թէկուզ մի հրէշ լինի նա... Պէտք է լուռ ու մունջ տանեմ ինձ վիճակված սե ճակատագիրը— այդպէս է դատաստան անում ինձ շրջապատող հասարակութիւնը: Իսկ իմ ամուսինը... Նա ազատ է այդ տեսակ դատավճիռներից... Ահա թէ ինչու նա գիշեր-ցերեկ քաշէ գալիս անառակ կանանց յետևից և դեռ յարգանք է վայելում միեւնոյն հասարակութիւնից...: Օ՛, այսուհետեւ ես էլ ո՛չ մի, նոյն իսկ փողոց ընկած, անառակ կնոջ չեմ պարսաւելու, որովհետեւ այժմ ինձ համար սա մի անհերքելի ճշմարտութիւն է, որ կանանց անկումն էլ կանգնումն էլ տղամարդկանց ձեռքով է լինում...:

— Յովհաննէսը մի ազնիւ ու գեղեցիկ երիտասարդ է. ինչ անենք որ նա այբար է, բաղը նրան էլ այդ է վիճակել... Ա՛խ, անիծված բաղը,

1001
2996

ինչ սոսկայի խաղեր ես խաղում մարդկանց գըլխին...

Եւ նա յիշելով իրեն դժբաղդացնող դէպքը՝ բացականչեց.

—Օ՛, չարագուշակ օր, անխիղճ ամուսին, զագան մարդ, դճւ, և միայն դճւ խլեցիր ինձանից ամբողջ կեանքիս երջանկութիւնը... ծաղիկ կեանքիս ծաղիկ օրերը լաց ու հառաչանքի փոխելով:

Այդ բողոքից վերջը, որ համարեա ամեն օր կրկնվում էր, տիկինը ընկաւ մահճակալի վերայ թուլացած ու ընկճված և հեկեկալով արտասանեց.

—Ես կին եմ, ես անզօր եմ, չեմ կարող տանել... Դու օգնիր ինձ, ո՛վ Աստվածամայր կոյս:

Ե

Հայրենիքի, ծնող-ազգականների, նամանականդ սիրոյ կարօտը վերջիվերջոյ Յովհաննէսին զցեց անկողին. սիրոյ, որ ամբողջ չորս տարի շարժում էր նրա սրտի լարերը, տանջում էր նրան, որի մասին ոչ ո՛ք բան չ'գիտէր, ոչ ոք, բացի իր պաշտելիից, որի հետ բաժանվելու օրը միայն բացվեցան, միմեանց սիրոյ զգացմունքներ փոխարինեցին և մաքուր, կուսական մի համբուրով ուխտ հաստատեցին այնտեղ—գիւղից

դուրս աղբիւրի եզերքում աճող միակ ուռնու տակ ու բաժանվեցին՝ կրկին մի օր միանալու յուսով...

Յովհաննէսը այն աստիճան ընկճվել էր իրեն տանջող ցաւերից, որ երբ իր ծառայութեան չորրորդ տարին լրացաւ՝ վերջնական կերպով խընդրեց իր խաղէյինից, որ իրեն հասանելի ամբողջ գումարը վճարէ, սակայն երբ վերջինս իսպառ ուրացաւ նրա առաջին տարվայ վարձը, որ վերցրել էր իբրև գրաւ, Յովհաննէսը այլ ևս չկարողացաւ տանել այդ իրեն համար ծանր հարվածը և անկողին մտաւ:

Զ

Յովհաննէսի կեանքի վերջին օրն էր—կիւրակի էր և շատ զեղեցիկ օր: Առաւօտեան լոյսը զեռ չբացված՝ անձրևը ցօղել էր երկիրն ու դադարել: Յօղաշաղաղ ծառ ու ծաղկունքից գոլորշին վեր բարձրանալով՝ օդը լցվում էր թարմ անուշահոտութեամբ և կեանք ու սէր սփռում չորս դին: Կարծես այդ օրը երկինք ու երկիր գուարթացած՝ համերաշխ սիրով միացած մի հանդէս էին կատարում մարդկանց գուարճացնելու համար: Բաղդաւոր մարդիկ գուրո էին եկել բնու-

Թեան գիրկը նրա բարիքները վայելելու: Հարս
ու աղջկներ խմբեր կազմած՝ գուարթ դէմքերով,
անոյշ խօսքերով գնում էին դէպի այգիները գրօս-
նելու: Իսկ սիրոյ գոյգերը, այգիներում ծառերի
խտուլթեան մէջ առանձնացած, այն երկրային
զրախտում միմեանց սրտերի սիրոյ լարերը շար-
ժում, խօսեցնում և՛ բերկրութեան և՛ թախծու-
թեան արտօունք լճափել տալիս... և ուր և գե-
տի և ծառերի վերայ գուրգուրացող գեփիւռի մըր-
մունջները՝ միացած թռչունների դայլայլիկների
հետ, գցում էին այն երջանիկ գոյգերին ոգե-
զմայլութեան մէջ, վերացնելով մի այլ աւելի եր-
ջանիկ աշխարհ, որտեղ ոչ մի բռնութիւն, ոչ մի
լաց ու հառաչանք չկայ, այլ միմիայն սէքն է
թագաւորում, որտեղ ապրում են միայն սիրող
սրտերը: Այդ աշխարհը, մարդկանց վառ յոյսերի
այն միակ նշաւակն է, որին ամեն մարդ՝ դեռ
չհասած՝ իր աչքերը սեւում է նրան ու սրտա-
տրոփ վազում... և երբ անցնում նրանից, յու-
սահատութեամբ վիզը յետ ծռելով նայում է նրան
խորին կարօտով և հառաչում, հաստատ հաւա-
տացած լինելով՝ որ էլ երբէք չի հանդիպելու
նրան. և այնուհետև ապրում, մխիթարվում է
միայն նրա քաղցր յիշատակներով:

Յովհաննէսի մահճակալը դրված էր լուսա-
մուտի հանդէպ, որտեղից երևում էին հեռու տա-
րածված այգիները և զրօսանքի գնացող խմ-
բերը, բայց նա թմրած դրուլթեան մէջ լինելով
ռչինչ չէր գիտակցում, մինչև որ քամին՝ բաց
լուսամուտից՝ խփեց նրա երեսին և զգաստացուց
ցաւի տառապանքներից, երբ նրա յիշողութեան
մէջ կենդանացան իր «վաթանի» քաղցր յիշա-
տակները և նա սկսեց ինքն իրեն մըմնջալ.

—Օ՛ ֆը՛, անուշիկ հովեր... աջապ դուք ան-
ցքեր էք մըր շայիւներու վրայով... կասես մըր
«ծաղկոտ» շայրի խորոտ ծաղկանց հոտը լինէր...
անխ, աջապ դուք հանդիպէր էք մըր գեղին...
անցքեր էք պաղ աղբրներու վրա էն, դուն դու
նացքեր էք (մըմնջալ) ուրանց ափի ծաղիկներու
խետ, խմէր էք էն անուշ-անուշ ջրերէն... անխ,
պաղուկ ջրեր... վառան, ջուր...

Վերջին բառը այնպէս ուժգին արտասանեց
հիւանդը, որ իր ձայնը հասաւ մինչև միւս սե-
նեակը, տիկնոջ ականջին: Տիկնոջ տված սառը
ջուրը նորից զգաստացուց հիւանդին և նա նո-
րից սկսեց խօսել իր քաղցր անցեալից.

—Հն-հն, անցած, գացած օրեր... իմալ
շուտ անցաք... երբ իմ ափօն «ծաղկոտ» շայիւ

կը քաղէր, ես ու նարդիդ լէ կը խաղայինք,
 թաւալ-թաւալ կուզէինք վըր խոտերուն... մկա՛...
 Ա՛խ, դո՛ր էք անցած օրեր, դո՛ր ես նարդիդ ջան՛...

Այդ միջոցում, հիւանդը ձեռքերը վերմակի
 տակիդ դուրս հանելով, առաջ մեկնեց. կարծես
 ուզում էր մէկին գրկել, բայց մի ըռպէից վերջը
 թուլացած ձեռքերը նորից ցած ընկան վերմակի
 վերայ: Տիկին Սիրանոյշը, որ ներկայ էր այդ
 սրտաշարժ տեսարանին, մի առանձին հոգատա-
 ըութեամբ ձեռքերը դրեց վերմակի տակ, երբ
 հիւանդը աչքերը բաց անելով տեսաւ նրան և,
 անզգայաբար բացականչեց.

—Մամէ, մամէ ջան... ապա դո՛ր է ափօն,
 յորի չեկաւ... Արի, մամէ ջան, արի ձեռքդի դիր
 ճակատիս... դիր, որ խովանա՛... վառա՛, դիր...

Հիւանդը նորից անզգայացաւ ու լռեց, մինչև
 որ տիկնոջ տված սառը ջուրը կրկին զգաս-
 տացուց և նա նորից սկսեց զառանցել.

—Գո՛ր է, մամէ ջան, դո՛ր է ափօն, յորի
 խետդի չ'բերիր... ա՛խ, ես շատ եմ կարօտցիր
 ուրան... Ափօ ջան, արի, արի իմ վաստակած
 փարէք տար Եղօյիս, Պետիկիս խաց առ, շո՛ր
 առ... տես, տես, տկլօզ են, քաղցած են... խաց
 կուզեն... խաց տվէք, խաց ուրանց, քաղցած

են... խաց տվէք, անզո՛ւթ մարդիկ, անաստված
 մարդիկ... Ա՛խը խը խը խը...

Վերջին խեղդված հառաչանքից յետոյ այլ
 ևս չխօսեց հիւանդը... Իսկ տիկին Սիրանոյշը,
 մարդկանց անարդար վարմունքից և երկնքի ան-
 կըշիւ դատաստանից վիրաւորված՝ առանձնա-
 ցաւ պարտիզի խորքում իր արտօունքները ազատ
 թափելու համար, որտեղ, դեռ չբացված վարդի
 սիրով տոչորոզ սոխակի լալահառաչ ձայնը ևս
 առաւել գրգռեց նրա սրտի քնքոյշ լաբերը, հին
 ու նոր ցաւերը քրքրեց, արինն արտօունքների
 ծով դառուց սիրտը: Թափուղ արտօունքները մի
 քիչ զովութիւն տվեցին նրա վշտահար սրտին
 և նա սկսեց մի մխիթարութիւն որոնել... Բայց
 ոչ մի մխիթարիչ բան չ'գտնելով ներկայ կեան-
 քում՝ յետնայեց իր անցեալին... և աչքերը սևե-
 ուեց իր գարնան կեանքի արշալոյսին, որը շատ
 կարճ միջոց փայլեց ու ընդմիջտ մթնեց...

—Օ՛ գեղեցիկ բնութիւն, ո՛րքան բարի ևս
 դու և ո՛րքան չար՝ մարդիկ. դու ամեն բանում,
 ինչպէս նաև մարդկանց կեանքում, ամեն ինչ
 ծլեցնում, ծաղկեցնում ես, իսկ մարդիկ, ան-
 խեղճ մարդիկ, քաղում, պորճկտում են այն ծա-
 դիկները, և կեանքը միանգամայն ամայի դարձ-

նում, որտեղ այլևս ոչ մի ծաղիկ չէ բուսնում...

Եւ մի ծանր հառաչանքից յետոյ տիկինը վեր ելաւ տեղից ու գնաց տուն:

Գուք տեսել էք արշալոյսի այն հրաշափառ ծագումը, երբ բնութիւնը իր խորհրդաւոր երեւոյթներով մարդկանց մի անբացատրելի հոգեգմայլութեան մէջ է գցում, երբ թռչուններն անգամ լռած, պըլշած աչերը յառում են հեռու արեւըրին և երբ ծառ ու թուփ, խոտ ու ծաղիկ կարծես ունկնդիր կերպով թերվում են դէպի այն կողմը... Յանկարծ չորս կողմից սկսվում է տաղերգութիւնը—ճիչ ու սուլոց, ճիւղ ու ճուղոց, ժպիտ ու քրքիչ—և կեանքը շարժվում ու եռ է գալիս: Այդ արշալոյսի առաջին ողջոյնն է, որ տալիս է բանաւոր մարդկանց:

Ճէնց այդ ժամանակ, կեանքի վառ արշալոյսին, երբ Յովհաննէսը աչքերը յառած՝ սպասում էր նրա կենսատու ողջունին, աւանդ, յաւիտեան զրկվեց նրա լոյս-արեւից և դառնացած սրտով մտաւ սև հողի գիրկը, այդ յաւիտենական լուռ բնակարանը:

Ե Կ Ր Ո Ր Դ Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Ա.

յն օրից շատ տարիներ էին անցել, երբ Մատո-ամին իր Յովհաննէս որդուն ճանապարհ գցեց դէպի օտար եկիր: Այժմ նա, ընդհանուր կոտորածին գոհ տալով իր աւագ որդուն, որ նոր էր վերագարձել պանդխտութիւնից, կամայ-ակամայ հաշտվել էր թողնել արնաշաղախ հայրենիքը, գնալ մի խաղաղ երկիր, ուր որ գնացել էր իր Յովհաննէս որդին, որի մասին վաղուց է՝ որ մի տեղեկութիւն չէր ստանում: Նա պատրաստվելու բան չունէր. ամեն ինչ աւարի բաժին էր դառել, միայն սպասում էին մի յարմար ժամի, որ ճանապարհ ընկնէին: Վերջապէս հասաւ այդ յարմար ժամը—մի մութ, ամպամած գիշեր, երբ Մատո-ամին իր կնոջ, այլիացած հարսի, վերջինիս չորս

տարեկան որդու հետ ճանապարհ ելան: Նրանք գնում էին ոտքով, այն ևս ճանապարհից դուրս, նրա համար որ սահմանապահ զինուորների ձեռքը չընկնէին:

Ամպերը դղրդացին, սկսվեց յորդ անձրև գալ, բայց մեր գաղթականները աւելի արագ, «աւելի սրտապնդված էին առաջ գնում, համոզված լինելով՝ որ այդ տեսակ եղանակում թուրք զինուորները երբէք դուրս չեն գալ իրանց որջերից, և չէին գգում ո՛չ մի դժվարութիւն, չնայելով որ շարունակ ոտքերը քարերին էին խփում ու վիրաւորում. այդ բոլոր դժվարութիւնները ոչնչանում էին անցեալի դառն յիշողութեան և ապագայ փայլուն յոյսերի մէջ: Առանց մի ըոպէ կանգ առնելու լուռ ու մունջ առաջ էին գնում նրանք, միայն փոքրիկ Մինասն էր՝ երբեմն-երբեմն լաց լինում, որին լռեցնում էին թուրք «զավթիաների» անունով: Երեխան այդ սոսիալի անունը լսելուն պէս լուռ էր և, մի քանի ըոպէից վերջը, նորից սկսում երկիւղով մըմուռալ:

Անձրևը դադարեց, լուսը բացվեց, արևը ծագեց, երբ մեր գաղթականներն էլ, անցնելով սահմանը, այդ նոր երկրի վերայ մի աղբիւրի եզերքում հանգիստ առան, ազատ շունչ քաշեցին և,

հանելով իրանց պարկից չոր հացը, թրջեցին աղբիւրի ջրում, սկսեցին ախորժակով ուտել:

Կեանքը ամէն տեղ շարժվում էր. թուշունները խօսում էին, կրկին գարուն էր: Գիշերվայ անձրևից յետոյ օդը մաքրվել, ջինջ հայելիի նման էր դառել: Ա. և Բ. գաւառները հանդերձ սահմաններով պարզ երևում էին: Մատո-ամին հացից վերջը յենվեց մի բարի վերայ, յետ նայեց իր հայրենի ընդարձակ դաշտավայրին. շատ քաղցր յիշատակներ գարթեցին նրա յիշողութեան մէջ... որոնց աջորդեցին վերջին քստմնելի անցքերը... նա տեսաւ այնտեղ՝ որ միայն մի քանի գիւղերից էր ծուխ բարձրանում, իսկ մնացածներում ամեն ինչ հանգել էր մարդկանց կեանքի հետ. սոսկալով երեսը դարձրեց... ուղեց արտասովել, վշտից ճնշված ու քարացած սիրտը թեթևացնել, բայց չկարողացաւ, և մի ծանր հոգևոց հանելով վշտահար սրտից՝ նայեց այն նոր երկրին, որին դիմաւորում էր մեծ յուսով: Այնտեղ ամեն ինչ վարդագոյն պատկերով երևացին նրա աչքերին—սար ու դաշտ ծաղկած՝ ժպտում էին... մարդիկ ազատ ման էին գալիս նրանց վերայ դարդ ու հոգսը մոռացած... ամեն տեղ սիրոյ համերաշխութիւնն էր թագաւորում... չկար ո՛չ մի

բռնութիւն...: Նա հրապուրված՝ դեռ նայում էր այն նոր աշխարհին, երբ հեռուից նրա ականջին հասաւ հովւի սրնգի նուազը: Այն մեղամաղձոտ եղանակը նրան շատ լաւ ծանօթ էր, որի մըղ-մըղանքից դուրս էին թափվում հայրենագուրկ պանդուխտի դառն մրմունջներ, և նրա տանջված սիրտը նորից ալեկոծվեց տխուր մտքերով, բայց դարձեալ չկարողացաւ արտասովել:

—Մկամ էս երկրին լէ դարդ ու ցաւեր կան
—մըմնջաց Մատօ-ամին ինքն իրեն և գլուխը
քաշ գցեց խորը հառաչելով:

Սրնգի ձայնը լռել էր, բայց Մատօ-ամին դեռ գլուխը ձախ գցած՝ ծով ցաւերի մէջ երբ-բուժ էր, մինչև որ թռչունների ճլվլոցը սթափվեցուց նրան. նա գլուխը վեր բարձրացնելով տեսաւ մօտիկ քարափի խորոջում մի թռչուն, որը՝ ուրախ ճվճվոցներով՝ գուրգուրացնում էր իր ձագուկներին ու կերակուր տալիս... Այդ տեսարանը Մատօ-ամինի սիրտը ճմլեց, տակն վերայ արաւ... և արտասուքի կաթիլները լուռ ու խաղաղ կերպով հոսեցին նրա աչքերից... նոր երկիրը արիւն արտսուենքների ծով դարձաւ:

—Ա՛խ, քաւֆո՛ւր մարդիկ—բացականչեց նա,
վեր ելաւ տեղից և վերջին անգամ մի կարօտա-

լի հայեացք գցելով հայրենիքի ծանօթ վայրերին ու առաջ զնային:

Մի քանի ըոպէից վերջը հայրենիքը անյայտացաւ գաղթականների աչքերից, միայն նոր երկիրը մնաց իր անծանօթ սար ու դաշտերով:

Բ

—Ահա՛, այս է ձեր որդու, Յովհաննէսի գերեզմանը...

Ծերունի ժամակոչը դեռ չէր վերջացրել խօսքը, նորեկ գաղթականները վրա թափվեցան ցոյց տված հողէ կոյտի վերայ և սկսեցին լաց ու կոծ անել: Տեսարանը սոսկալի էր, որդեկորոյս մայրը, ուրիշ ոչ մի կերպ չ'կարողանալով սրտի մոմուռը մեղմացնել, սկսեց գլխի մագերը պորճրկել և բռով հողը լցնել գլխին... Իսկ Մատօ-ամին լուռ արձանացած՝ այդ ուժեղ հարվածի դէմ՝ միայն արտսուենք էր թափում... վերջը միայն արտասովալի աչքերը երկնքին ուղղած՝ բողոքեց.

—Ես լէ չգի՛նամ, որո՞ւ դէ՛մ գանգատիմ, քո՛,
թէ մարդկանց, ո՞վ Աստված...

Մատօ-ամին իր ընտանիքի հետ երկար դէս ու դէն թափառելուց վերջը Կովկասի գաւառական քաղաքներից մէկում գտաւ իր պանդուխտ

որդու միայն գերեզմանը: Նա արտասունքներով իր սրտի անհուն վիշտը մի քիչ մեղմացնելուց յետոյ՝ դառնալով ծերունի ժամակոչին՝ ասաց:

—Փամկոչ ախպէր, տէր-տէր մի կանչէ, Յովհաննէսիս գերեզման օրհնել տանք:

—Փարա ունես—հարցրեց նրան ժամկոչը:

—Մենք գաղթական ինք, թագա ինք էկի, փարա մզիկ ուստէ...

—Առանց փարի մեր տէրտէրները գերեզման օրհնել չեն, բիծա:

Մատո-ամին խորը սրտից «ախ» քաշելով գլուխը քաշ գցեց և նորից արտասունքները թափվեցան նրա աչերից: Այդ առաջին դառը կաթիլը չէր, որ խմում էր Մատո-ամին իր երեւակայած «երջանիկ աշխարհի» մարդկանց ձեռքից, նա արդէն շատ կծու խօսքեր ու զրկանքներ էր կրել նրանցից, զգացել էր օտարութեան դառն վիճակը և անիծել:

—Թէ որ շատ ես ցանկանում որդուդ գերեզմանը օրհնել տալ, կրկին խօսեց ժամակոչը, —հինգ օրից յետոյ Յովհաննէսիդ աղայի կնոջ մահվան տարեդարձն է, անպատճառ կը գան գերեզման օրհնել տալու, տուն էլ արի, խնդրէ աղային, որ որդուդ գերեզմանն էլ օրհնել տայ:

Մատո-ամին առանց գլուխը վեր բարձրացնելու, առանց մի խօսք արտասանելու շարունակում էր արտասվել, իսկ ժամակոչը ուշ չ'դարձնելով այդ անտարբերութեան վերայ՝ աւելացրեց.

—Հանգուցեալը շատ բարի կին էր, ափսոս, հագար ափսոս նրան, նրա պէս խղճմտանքով, աղքատասէր կին չ'կար մեր քաղաքում... ամեն անգամ իրանց տունը գնալիս մի ըուբլի էր տալիս ինձ, իսկ աղէն... Օ՛, շատ անխիղճ մարդ է... մի կոպէկ դուրս չի գալ ձեռքից աղքատի համար, դեռ միւս պակասութիւններն էլ թող ծածկված մնայ... Խեղճ կինը «վարամ-կապեց», դարդամահ եղաւ նրա ձեռքից... այդ խօսմ բոլորն էլ գիտեն:

Ծերունի ժամակոչը, նկատելով որ իր խօսքերին ուշ դարձնող չ'կայ, մոմռալով հեռացաւ: Իսկ գաղթականները դեռ ողորում էին պանդուխտի գերեզմանը իրանց արտասունքներով:

Գ

Ձմեռ էր: Մատո-ամինի ընտանիքը պատըսպարվել էր մի խարխուլ խրճիթի մէջ, որը տեղական գաղթականներին նպաստող Մասնաժո-

դովի» անդամներն էին վարձել: Խրճիթի դուռը անմիջապէս բացվում էր փողոցի վերայ, որի սեմերը իրանց տեղում լաւ հագցրած շինելու պատճառով բացվածքները լցված էին փալամներով, որոնց միջից քամին ուժեղ փչելիս ներս էր սողում խրճիթի մէջ և զարկում հիւանդ՝ Մատոսամինի երեսին: Խրճիթը խոնաւ էր և պատրաստ ամենաուժեղ կազմվածքներն անգամ քայքայելու. որտեղ մի հնոց կար միայն, որի շուրջը բոլորած՝ թշվառ ընտանիքի անդամները՝ մոլոր ու շվար նայում էին տառապող հիւանդին, ընտանիքի միակ նեցուկին:

Դեռ ոչ ոքից մի օգնութիւն չէր եղել այդ դժբաղդ ընտանիքին. հասարակութիւնը, խնամատարութեան ամբողջ գործը յանձնելով մի խումբ մարդկանց, ինքը միանգամայն ձեռք էր քաշել նպաստելու գործից: Մակայն մի ներքին գաղտնիք կար, որ Մասնաժողովի անդամներն էլ զրկում էին նպաստից յիշեալ թշվառ ընտանիքին, մի գաղտնիք, որ վերջիվերջոյ ամբողջ ընտանիքի կորստեան պատճառ դարձաւ:

Խրճիթում խորին, սրտամաշ լուռութիւն էր տիրում, երբեմն միայն հիւանդն էր խանդարում այդ լուռութիւնը իր գառանցանքներով.

— Զարկին, սպանին, Տօնօխ, խաւար, խաւարի հասէք...

Տօնօն հիւանդի մեծ որդին էր, որը գոհվեց «կոտորածի» ժամանակ և որի մասին շարունակ գառանցում էր նա: Իսկ հարս ու սկէսուր լսելով այդ իրանց համար պաշտելի անունը, սկսում էին խուլ կերպով հեկեկալ և արտասուք թափել:

Դ

— Ապա չուր երբ յմալ խեղճ ու անճար մանք, մարէ, ասաց հարսը սկէսուրոջը, երբ վերջինս դատարկ ձեռքով տուն վերադարձաւ, — ազգ յմէնուն խաց կիտայ, շոր կիտայ, կերակուր կիտայ, մզի, յորի կը զրկէ...

— Ես իմալ էնիմ, լաւօ, գացի անդամներուն, խրկեցին մենձ անդամի կուշտ, գէնլէ ըսաց. «ես գիբամ, կը տեսնամ...» Ուրան գալլուց ինչ խէր... էն օր լէ էկաւ... Ա՛խ, Աստված, յորի մեր խոքին լէ չես առնի պրծնենք... յորի մզի լէ քըրդեր չը մորթեցին Տօնօյիս խես...

Նա այլ ևս չկարողացաւ շարունակել...

— Թըղ ուրանց գլուխ ուտէ ուրանց շոր, թըղ փշուր մը խաց ու կերակուր տան խիւանդին ու Մինասիս, մզի բան լէ պէտք չէ... Ա՛խ,

վախնամ Մինասս լէ խիւնդնայ—ասաց հարսն ու,
իր սիրելի գաւակին կրծքին սեղմելով սկսեց նոյն-
պէս լաց լինել:

Օրը մթնում էր, բայց Մատո-ամինի ընտա-
նիք դեռ այդ օրը մի բան չէր կերել, այդ էր
պատճառը որ նրա կինը դիմեց Մասնաժողովի
անդամներին օգնութիւն խնդրելու, թէև այդ
բանը նրա համար շատ ծանր էր, մի ինչ որ
պատճառով: Սակայն այդ դիմումն էլ չ'օգնեց
թշվառ ընտանիքին, ուստի քաղցածութեան ու
զառն վշտի տակ ճնշված՝ հեծեծում էին, երբ
մի պառաւ կին, մի քանի հաց ու մի մեծ աման
թանէ սպաս ձեռին, ներս մտաւ խրճիթի դըր-
նից, կարծես երկնքից մի լոյս ծագեց նրանց
վերայ...

Այդ երեկոյ բոլորն էլ կուշտ կերակրվեցին,
մինչև անգամ հիւանդն էլ մի քանի գգալ խմեց
այդ, իրանց սիրելի հայրենիքի, կերակուրից, որ և
նորից նրա յիշողութեան մէջ զարթեցին բազմ
ու զառն յիշատակներ, երբ նա սկսեց կրկին գա-
ռանցանքների մէջ ընկնել...: Իսկ ընտանիքի
միւս անդամները, քաղցից ազատվելով՝ խորա-
սուզվեցին լուռ ու խորհրդաւոր մտատանջութեան
մէջ—որպիսին կրծոտում է մարդու սրտի լա-

րերը և, տանջանքից առաջացած արտասուքները՝
փոխանակ դուրս թափելու՝ ներս է կաթեցնում...

Ե

Գասպար Մոլիգեանը, որ տեղական Մաս-
նաժողովի նախագահն էր, անդամներին ժողովի
էր հրաւիրել իր տուն: Դեռ ոչ ոք չէր եկել ան-
դամներից բացի Տէր Մարգարից, որը օրվայ մեծ
մասը անց էր կացնում Մոլիգեանի տնում:

—Իրաւ, տէրտէր, ինչ սիրունն է եղել ան-
պիտան հարսը, սուտ չէ որ լաւ ճաշակ ունես...
Բաս քահանայութեան գործում ինչո՞ւ անշնորհք
ես—խօսեց Մոլիգեան ուրախ տրամադրութեան
տակ և Տէր Մարգարի ուսին խփելով:

—Հը՛, սնց է, խօսմ այժմ հաւատում ես, որ
լաւ ճաշակ ունեմ—ասաց Տէր Մարգար մի ա-
ռանձին պարծանքով,—որ լաւ հագցնես, մի քիչ
էլ վիճակը բարեկարգես, էլ նմանը չի ճարվի...

—Եթէ ծխերիդ բարեկարգութեան մասին էլ
մի քիչ մտածես, հոգաս, այն ժամանակ նրանք
քեզանից շատ գոհ կը լինին և աւելորդ անուն-
ներ չեն կպցնել քեզ—Տէրտէր,—վրաբերեց Մո-
լիգեանը աւելի խիստ ծիծաղելով, և ապա, ձայնի
տոնը փոխելով, աւելացրեց.

—Այսօրվայ ժողովում քեզ ու Հաճիին կը յանձնենք զաղթականներին բան բաժանելու գործը, այլ ևս միւս անդամները իրաւունք չեն ունենալ գործի մէջ մտնելու... ուրեմն գործդ լաւ կը տանես... Մեր աւագին կասեմ, որ քիչ օգնէ... նա քեզանից ժիր է այդ բանում...

—Դրա համար էլ նրան «Սատանի-չարոխ» են ասում, վրաբերեց Տէր Մարգարը: Փառք Աստուծոյ, նա էլ ինձանից պակաս չէ մականունների կողմից...

—Եւ դուն էլ մխիթարվում ես, տէրտէր, բայց չէ որ նա մի հասարակ «գուխանչի» է, իսկ դո՞ւ...

—Ես ի՞նչ եմ արել, Գասպար, ինչով եմ մեղաւոր, որ դու էլ ես ինձ պարսաւում,—ասաց Տէր Մարգարը բարկացած և տեղից վեր թռաւ որ գնայ. բայց Մովսէսը թոյլ չտվեց և սկսեց նրա թոյլ կողմերը շոյել, այնպէս՝ որ տէր Մարգարը իսպառ մոռանալով իր վիրաւորանքը կրկին նստեց իր աթոռի վերայ:

—Այդքան էլ ձեռքան անձնասէր մի լինի, տէրտէր, կարծես իրար չենք ճանաչում... ձիշտն ասած, ես չեմ ուզում, որ դու միշտ այժմեան դերիդ մէջ մնաս...

Մովսէսը խօսքը չվերջացրած՝ ներս մտաւ

անդամներից մէկը- Հաճի Մնճօն: *) Սա ծնվել էր գաւառական քաղաքներից մէկում, որտեղ գրեկարգալ սովորելուց վերջը՝ մտել էր մի վաճառականի մօտ աշակերտ: Այնտեղ զարգանալով նրա մէջ շահասիրական տենչանքը՝ հանգիստ չէր թողնում, մինչև որ գցեց օտար երկիր բազմ օրոնելու: Երկար դէս ու դէն թափառելուց վերջը՝ բուն դրեց Կ. Նահանգում մի խուլ գիւղի մէջ և սկսեց ամեն տեսակ միջոցներ ձեռք առնելով՝ իր «բեռը բռնել»: Եւ այդ բեռը բռնելուց յետոյ կարիք զգաց Երուսաղէմ գնալու, որպէս զի այնտեղից ձեռք բերէր ժողովրդի աչքը կուրացնող նշանը, իր մանածները աւելի լաւ ներկելու համար: Գնացել և վերադարձել էր արդէն, բայց ոչ իր ծննդավայրը, որտեղ իր ներկը չէր բանի, այլ մի աւելի հեռու տեղ, ուր շատ լաւ էր բռնում իր ներկը և ուր հասարակական գործիչ էր դարձել մինչև անգամ:

—Ես ներս մտնելիս մի բանի մասի խօսում էիք, Գասպար աղա, ինչո՞ւ ընդհատեցիք,—խօսեց Հաճի Մնճօն նստելուց վերջը:

*) Ամենքն էլ նրան այդպէս էին կոչում, թէև նա միշտ ստորագրում էր՝ Սմբատ Առիւծեան:

—Քո և Գիւլեանի մասին էինք խօսում, կեղծեց Մովսէսը:

—Պէտք է բռնել նրա բերանը,—վրաբերեց Հաճի-Մնճօն, հակառակ գէպքում ես ուրիշ կերպ կը վարվեմ նրա հետ... շատ է չափում, ձեռում... Ես զարմանում եմ թէ ինչո՞ւ նրան չէք հեռացնում անդամութիւնից:

—Կամաց-կամաց, թակարդը լարված է, պատասխանեց տէր Մարգարը խորհրդաւոր կերպով:

—Չէ որ անցեալ ժողովից բացակայ էր տէր-տէրը, շարունակեց Մովսէսը իր կիսատ մնացած խօսքերը, Գիւլեանը ձայնը երկինք էր բարձրացնում, թէ Հաճին ինչ իրաւունք ունի, առանց միւս անդամների գիտութեան, գաղթականներին շոր բաժանելու. ահա այդ մասին էինք խօսում:

—Այդ պարոնը ասում է, թէ «թուրքերն ու քրդերը այնտեղ էին հարստահարում, դուք էլ այստեղ». էլ չի մտածում, որ այնտեղ թալանելուց, բռնաբարելուց յետոյ՝ մորթում էին կամ «սաղ-սաղ» թաղում փոսերի մէջ, իսկ մենք...

Մնացած երկու անդամը և մի փոխանդամը ներս մտնելով ընդհատեցին Հաճի-Մնճօյի խօսքը, երբ Մովսէսը տեղից վեր թռնելով՝ սիրալիբ կերպով ընդունեց նրանց, որոնց ներկայութեամբ

այլ ևս չ'շարունակվեց ընդհատված խօսակցութիւնը:

—Պէտք է շուտ սկսել և վերջացնել ժողովը, պ. նախագահ, որովհետեւ գործ ունենք, չենք կարող երկար մնալ, ասաց նորեկներից մէկը նրատելուն պէս: Սա մի վաճառական էր—նոյնպէս բաղդի յետեից վագոդներից, որ տասնեակ մանէթներով գործ էր սկսել և մի քանի տարուց վերջը տասնեակ հազարների հասցրել: Այժմ՝ նա բարձրացած իր դիզած փողի կոյտի վերայ, խիստ արհամարհանքով էր նայում փողազուրկ մարդկանց:

—Պէտք է Գիւլեանին սպասենք, Մանուկ աղա, պատասխանեց Մովսէսը շտապովին, որովհետեւ այսօրվայ ժողովի պատճառը նա է եղել:

—Լա՛ւ, բայց նրա սանձը պէտք է քաշել, Գասպար աղա, խօսեց կրկին Մանուկ աղան, նա ուզում է բոլորիս իր կարծիքներին ծառայեցնել. «Գաղթականների հետ պէտք է մեզմ' ու սիրով վարվել, ամենքին հաւասար աչքով նայել». և այսպէս մի շարք «զուլակութիւններ»...

—Ուղղակի պէտք է անդամութիւնից հեռացնել, ուրիշ ոչինչ, թէ չէ դեռ շատ խաղեր կը խաղայ մեր գլխին, վրաբերեց տէր Մարգարը:

—Մենք կը խնդրենք պ. նախագահին, որ նա լուծված համարէ Մասնաժողովը և առաջարկէ հասարակութեան նոր ընտրութիւն կատարել, այն ժամանակ շատ հեշտ կը լինի նրան սեւացնելը, ասաց նորեկներէց երկրորդ անդամը-Արշակ Զոկեան, որը աւարտելով մեր միջնակարգ դպրոցներէց մէկում և գուրկ լինելով հիմնական-«Մմից» շատ աննախանձելի դիրքի մէջ էր—միշտ թեքվում էր այն կողմը, որտեղ լինում էր ուժը, ուստի լիովին անձնատուր էր եղել Մոլիգեանի կամքին և միշտ արձագանք էր տալիս նրա խօսքերին:

—Այո, արդէն այդպէս էլ ծրագրված է, ապահովացրեց ժողովականներին Մոլիգեան, հասկացնելով որ այդ իր կազմած ծրագիրն է:

—Իսկապէս, եթէ այս կերպ շարունակվելու լինի, ես կը հրաժարվեմ գործից, ասաց Մանուկ աղան, այս ինչ է, ամեն օր կռիւ, դաւմադաւ... մէկին շոր է տրվել, միւսին չի տրվել, մէկին շատ է տրվել, միւսին քիչ... ինչ անենք, եղբայր, իսկի հնար կայ... Իհարկէ, մէկին շատ կը լինի, մէկին քիչ... խօս ամբողջ օրերով դրանց յետեից քաշ գալու չենք դրա համար:

—Այդ բոլորն էլ «ափեղցփեղ» խօսքեր են,

Մանուկ աղա, չարժէ այդքան նշանակութիւն տալ, ասաց Մոլիգեանը արհամարանքով:

Դեռ այդ հարցի մասին խօսակցութիւնը շարունակվում էր, երբ Գիւլեանը ներս մտաւ, համեստութեամբ գլուխ տվեց ամենքին և նստեց անկիւնում տրված աթոռի վերայ ժողովականներից հեռու:

Արամ Գիւլեանը տեղական երկդասեան դպրոցում սովորելուց վերջը, շարունակելու ոչ մի հնարաւորութիւն չունենալով, կամայ ակամայ հաշտվեց իր սև բաղդի հետ և նուիրվեց ընթերցանութեան: Այդ միջոցով նա բարձրացել էր սմբոխի սովորական մակերեւոյթից վեր և մի փորձիկ շրջան կազմելով անդադար կռիւ էր մղում հասարակական շարիքների դէմ, ինչպէս և այս անգամ, ընտրվելով Մասնաժողովի անդամ, սկսեց կռուել անարդարութիւնների դէմ: Եւ նա, ամեն տեսակ թէ նիւթական և թէ բարոյական զրկանքներ կրելով հանդերձ, երբէք չը շեղվեց իր ընթացքից, երբէք չ'զաւաճանեց իր համոզմունքներին մինչև իր կեանքի վերջը, որ շատ շուտ վրահասաւ:

Ժողովը արդէն սկսվել էր. երբ խօսք բացվեց գաղթականներին նպաստ տալու մասին, Գիւլեանը իրաւունք խնդրելով նախագահից, ասաց.

—Պարոններ, պէտք է խոստովանել, որ դադ-
թականներին տրվելիք օգնութիւնը լաւ չէ կա-
տարվում, օրինակի համար, կան ընտանիքներ,
որ ամեն բան նոյն իսկ պահանջից էլ աւելի են
ստացել, կան էլ—որ ոչինչ չեն ստացել: Չը մո-
ռանանք որ այժմ հարիւրաւոր թշվառացածների
բազում մեր ձեռքումն է, մենք պարտականք նրանց
մասին լուրջ մտածելու և հոգալու: Մենք պար-
տականք նրանց բոլորի տները մտնելու, նրանց
վիճակի հետ անձամբ ծանօթանալու... միայն
այդ դէպքում կարող ենք ամեն մէկին իր կարի-
քի համեմատ օգնել և բարեխղճութեամբ գործ
կատարել:

—Պ. Գիւլեան, որ պէտք է բարեխղճութեամբ
գործ կատարել, զրա դէմ ոչ ոք չի կարող խօ-
սել, խօսեց նախագահ, բայց դուք ձեր մութ կաս-
կածներով մեղանշում էք ձեր ընկերների դէմ,
բանից դուրս է գալիս, որ չպէտք է հաւատ ըն-
ծայենք մեր ընկերներից մէկին կամ երկուսին—
և ամեն մի բան բոլորս միասին. պէտք է կատա-
րենք... Չեր այդ կասկածելի վերաբերմունքը
երբէք պատիւ չէ բերում մեզ—Մասնաժողովի
անդամներին, եթէ մենք միմեանց վերայ վստա-
հութիւն չունենք, աւելի լաւ է հեռանանք գործից...

—Այո, այո, անշուշտ պէտք է հեռանալ, եթէ
միմեանց վերայ վստահութիւն և հաւատ չունենք,
վրաբերեց Զոկեանը:

—Բայց աւելի լաւ չէ, որ միայն Պ. Գիւլ-
եանը հեռանայ գործից, քանի որ միայն նա
վստահութիւն չունի իր ընկերների վերայ և միշտ
վէճերի ու աղմուկների պատճառ է դառնում,
աւելացրեց Հաճի-Մնճօն:

—Իսկ ես կը խնդրէի պպ. ժողովականնե-
րին, որ նախ քան հեռանալը, Պ. Գիւլեանը կամ
յետ առնի իր անվայել խօսքերը և կամ ներո-
ղութիւն խնդրէ ժողովականներից, որպէս զի
միւս անգամ իրաւունք չ'համարէ՝ առանց ակըն-
յայտնի փաստերի՝ մութ կասկածանքներով խօ-
սելու, ասաց Մանուկ աղան խիստ տաքացած
կերպով:

—Իրաւ է ասում, Մանուկ աղան, վրաբե-
րեց տէր Մարգարը, եթէ օրինականութիւնը խիստ
չպահպանենք...

—էհ, պարոններ, չարժէ այսքան խօսել այդ
չնչին հարցի մասին, այդպիսով մենք աւելի ուժ
կտանք աննպաստ լուրեր տարածվելուն, վրա-
բերեց նախագահը, խոհեմութիւն համարելով այդ
մասին կարճ կտրելը:

—Այո՛, պ. նախագահ, ես պատիւ եմ պահանջում Պ. Գիւլեանից, իր զրպարտութիւններէ համար, բացականչեց Հաճի-Մոճօն, խրախուսված՝ Տէր Մարգարի խօսքերից:

—Ես կարիք չեմ զգում փաստերով ապացուցանելու եղելութիւնը, ասաց Գիւլեանը խորհրդաւոր տոնով, բանի որ մի բարեգործական Մասնաժողովի անդամների հետ գործ ունեմ և ոչ թէ ոստիկանութեան... բայց խնդրում եմ ինձ բացատրէք, չէ որ մեր ժողովներից մէկում վճռվեց, որ, առանց բոլոր անդամների, ոչ ոքի բան չտալ, սակայն...

—Սխալվել Հաճին շոր էր տվել մէկին, հիմայ ինչ եղաւ, եղբայր, աշխարհք քանդվեց, որ ասագին աղմուկ ես ուզում բարձրացնել: Տէր Մարգարը իր այս խօսքերով նորից զրգուցեց ժողովականներից մի երկուսին: Ժողովը աւելի աղմուկալի դարձաւ. բայց նախագահը հարկ համարեց փակել այդ անախորժ հարցը, համոզված լինելով՝ որ եթէ սուր կերպարանք ստանալու լինի, Գիւլեանը ամեն ջանք գործ կը դնէ եղելութիւնը պարզելու համար, որ երբէք ձեռնտու չէր:

—Բաւական է այդ հարցի մասին խօսելը, պարոններ, ասաց նա վճռական ձայնով, հակա-

ռակ դէպքում ստիպված կը լինեմ փակել ժողովը և հեռանալ:

—Պարոն նախագահ, առաջ լռեցրէք այդ պարոնին, ասաց փոխ անդամը՝ (ցոյց տալով Գիւլեանին) որ մինչև այդ ժամանակ լուռ նստած՝ իր խանութի ապառիկների վերայ էր մտածում: Սա մի այնպիսի պարզ մարդ էր, իր ազգանունն անգամ բաւական էր իր կենսազրութիւնը գրելու համար-Սաղլիկեան:

—Լաւ-լաւ, բաւական է, ընդհատեց տէր Մարգարին նախագահը, որ ուզում էր նորից խօսել: Թողէք այդ հարցը, ի սէր Աստծու. աւելի կարևոր հարց կայ շոշափելու: Պէտք է երկու հոգու ընտրել մեր միջից, որպէս զի միայն նրանք կատարեն բաժանման գործը. այդպիսով ամեն մարդ իրաւունք չի համարիլ՝ տեղի անտեղի՝ քիթ մտցնել գործի մէջ և անախորժութիւնների առիթ տալ: Ես իմ կողմից առաջարկում եմ այդ գործի համար տէր հօրը և Հաճիին...

—Համաձայն ենք-ձայն տվեցին բոլոր անդամները բացի Գիւլեանից:

—Այդպիսով ստիպված չենք լինի այլ ևս ամեն օր մի ջնշին բանի համար հաւաքվել և զուր ժամանակ մեռցնել, աւելացրեց նախագահը:

—Չատ ճշմարիտ է ասում, պ. նախագահը, վրաբերեց Մանուկ աղան: Մի ըոպէ հանգիստ չեն թողնում... հա՛ արի շոր պէտք է բաժանենք, հա՛ արի, փայտ պէտք է բաժանենք, հա՛ արի, ալիւր պէտք է բաժանենք...

Մանուկ աղան դեռ շարունակում էր, երբ նախագահը ընդհատեց նրա խօսքը ասելով:

—Ինչեիցէ, պարոններ, այդ հարցը վճռված է, անցնենք մի այլ հարցի: Ինչպէս լսվում է, գաղթականների մէջ մի վատահամբաւ ընտանիք կայ...

—Ձեր խօսքը այն աղբիւրի մօտ բնակւող փշի մասին է, պ. նախագահ, հարցրեց Հաճի-Մնճօն քմծիծաղ տալով:

—Այո, այո, հէնց նրա. նա մի ըոպէ լռեց, բայց երբ նկատեց, որ իր հարցը մի քանիսին անյարմար բան թւաց, աւելացրեց—չէ, պարոններ, պէտք է աչքի առաջ ունենալ այդ տեսակներին և, պատժելու համար, նպատտ չտալ. հակառակ դէպքում մեր արած բարեգործութիւնը չի կարող ծառայել իր նպատակին: Վերջապէս, մեզանից ով ուզում է լինի, այն տունը մտնելուն պէս կասկածանքի կենթարկվի և կը բամբասվի:

—Ի հարկէ պ. նախագահը մի բան գիտէ, որ խորհուրդ է տալիս հեռու մնալ այդ ընտանիքից, ասաց Ջոկեանը:

—Ճշմարիտն ասած, ես մի բան չեմ լսել այդ ընտանիքի մասին, ասաց Մանուկ աղան շվարած կերպով, բայց որ պ. նախագահը ասում է, պէտք է հաւատալ նրան և հեռու մնալ...

—Այո, այո, պէտք է խիստ պատժել այդ պիսիներին, պ. նախագահ, խօսեց Սաղլիկեանը առանց խնդրի բուն էութիւնը հասկանալու:

Իսկ Հաճի-Մնճօն լուռ նայում էր տէր Մարգարին ու խորհրդաւոր կերպով ժպտում. բայց երբ Գիւլեան էր խօսում՝ նա հանում էր լեզուն և ծամածռութիւններ անում, թագցնելով այդ Մոլիգեանից և Մանուկ աղայից.

—Պարոններ, մի ըոպէ ընդունենք, որ այդ ընտանիքի մասին յայտնված կարծիքը ճշմարիտ է, խօսեց Գիւլեանը, դրա համար պէտք է քաղցած թողնել... չէ որ այդ վարմունքով աւելի առիթ կտանք... չէ որ շարիքների մեծ մասը առաջ է գալիս կարիքից—անհար յուսահատութիւնից:

Գիւլեանի այս նկատողութիւնը երկար վիճարանութիւնների առիթ դարձաւ, բայց վերջը

լուծվեց դարձեալ Գիւլեանի կարծիքին հակա-
ռակ, երբ վերջինս խիստ յուզված ձայնով բա-
ցականչեց.

Օ, պարոններ, ձեր ամեն մի շարժման մէջ
մի գաղտնիք կայ թագնված... ձեր ամեն մի խօս-
քի մէջ մի կաթիլ թոյն կայ... բայց ես չեմ թող-
նիլ, որ ձեր այդ մութ նպատակները թագնված
մնայ, մի օր անշուշտ լոյս կը հանեմ, որպէս զի
ձեզ շրջապատող կոյր հասարակութիւնը ճանաչէ,
թէ դուք ո՞վքեր էք:

Գիւլեանը վեր առաւ գլխարկը և իսկոյն հե-
ռացաւ ժողովից: Հաճի-Մնճօն և Սաղլիկեանը
շվացքին նրա յետեից, այնպէս՝ որ նա լսեց...

2

Գիւլեանը հասնելով տուն՝ այն միայնութեան
մէջ սկսեց թափել իր սրտում կուտակված դառ-
նութիւնը ինքն իրեն հետ խօսելով.

— Թող անիծվի այն բարեգործութիւնը, որը
կատարվում է ստոր, ցածահոգի մարդկանց ձեռ-
քով և որը կապված է նրանց հաճոյքների հետ...
Թող անիծվի այն հասարակութիւնը, որը սնունդ
է տալիս այդ տեսակ ճիգվիթներին... չէ որ վատ
հողն է ընտիր ցորենի հատիկները հաճարի փո-

խում և անուշ կորիզից բուսած ծառի պտուղ-
ները դառնացնում...

Նա մի քանի բռայէ լուռ մնալուց յետոյ՝ մի
խոր հոգոց հանելով բողոքեց.

— Էլ ինչո՞ւ համար են այն բոլոր ջանքերը...
ինչո՞ւ համար անարգվեցան, շարչարվեցան, գոհ-
վեցան մարդկային այն ընտրեալ մարգարիտ-
ները... և դեռ տնքում են միևնոյն խաչի ծան-
րութեան տակ, երբ ոչ մի ակնյայտնի բարեփո-
խութիւն չեղաւ մարդկանց վիճակի մէջ... փոխ-
վեց միայն ձեր հայեացքների հետ... և դարձեալ
տանջվածների ու հալածվածների աչքերից ար-
տունքը շրջամաքեց, դարձեալ երկիրը արիւն
արտսունքների ծով մնաց.

Եւ բողոքողը, դադարելով սենեակի մէջ գնալ-
զալուց, նստեց սեղանի մօտ, գլուխը սեղմեց
ձեռքերի մէջ և սկսեց արտասովել: Երկար միջոց
յուսահատ մտածմունքների մէջ տառապում էր,
մինչև որ իր յոգնած գլուխը հովին տալու ցան-
կութիւն զգաց և անմիջապէս դուրս գնաց:

Դուրսը ցուրտ էր. սառը քամին սթափե-
ցուց Գիւլեանին, երբ նա զգաց, որ վերարկու
չէր հագել. ուստի շտապով տուն վերադարձաւ,
հագնվեց ու կրկին դուրս գնաց: Աստղալի եր-

կինքը ժպտում էր, բայց Գիւլեանը չէր զգում այդ. նրան թւում էր, թէ երկիրը՝ ձիւնի հաստ շերտի տակ ճնշված՝ տքում-հառաչում էր: Նա երկնք, շատ երկար թափառեց հեռացած մարդկանց բնակարաններից, մինչև որ հորիզոնից դուրս եկաւ լուսինը, երբ նա նստելով մի ծառի կոճղի վերայ՝ աչքերը սեւեռեց այն աւանդեալ «սիրագուրկ կոյսին», որը Գիւլեանին յիշեցրեց իր վաղուց կորցրած սէրը, որ մի ժամանակ կեանքի փոթորիկների դէմ կուելու ուժ էր ներշնչում, սպրելու վառ յոյսեր էր տալիս նրան: Իսկ այժմ... այժմ նա ամեն մի նուազ քամու դէմ տատանվում է...: Եւ ամբողջ հինգ տարվայ տածած յոյսերը, քաշած տառապանքները մի առ մի կենդանացան նրա յիշողութեան մէջ:

Գիւլեանը սիրել էր անկեղծ, մաքուր իղէալական սիրով, սակայն իր պարզ ու իղէալիստ վարմունքների պատճառով չէր կարողացել իր սիրած էակի սիրտը շահել: Մի օր մի հարուստ բուրժուայ խնդրել էր նրա հարսնացուի ձեռքը և իսկոյն համաձայնութիւն էր կայացել ու ամեն բան վերջացել... Ահա, այն չարաբաղդ օրից, որը երկար միջոց Գիւլեանի համար տանջանքների ու արտասուքների աղբիւր էր դարձել, նա փոխել

էր համոզմունքը ամուսնական հարցի վերաբերութեամբ և երգվել էր երբէք չամուսնանալ:

—Ախ, անխիղճ օրիորդ, բացականչեց Գիւլեանը մի շարք հրապուրիչ յիշողութիւններից վերջը, միմիայն դու կարող էիր ինձ փրկել այսպիսի դառն յուսահատութիւններից, նոր-նոր յոյսեր ներշնչել, գործի ասպարէզ մղել... սակայն դու, չհասկանալով ինձ, անկեղծ սէրս մերժեցիր... և ձեռքդ մեկնեցիր մի այլ մարդու միմիայն այն զանազանութեան համար, որ նա քեզ խոստացաւ տալ՝ իմ մաքուր սիրոյ փոխարէն՝ ճոխութիւն և կեանքի անմիտ վայելքներ: Օ, երբէք, երբէք ես չեմ ներել քեզ, որովհետեւ դու քո վարմունքով իմ բոլոր յոյսերը հիմն ի վեր խորտակեցիր, այնպէս որ ապրելու սնունդ անգամ չմնաց ինձ համար կեանքում:

Բողոքողը իր տանջված ու յոգնած պուխը նորից սեղմելով ձեռքերի մէջ խորասուզվեց մտածմունքների մէջ: Երբ նա սթափվեց, արշալուսը արդէն սկսել էր բացվել: Ահա այն հրաշալի տեսարանը Գիւլեանի սրտի մէջ նորից վառ յոյսեր, վառ երեակայութիւններ զարթեցուց... Նրան թւում էր թէ իր պաշտելի էակի հողին սաւառնում է այն ծիրանադոյն շողերի մէջ... և նրա

աչքի առաջ պատկերացաւ նաև հեռու ապագայի, իր վառ ցնորքների Արշալոյսը:

—Երբէք չպէտք է յուսահատվել, թէկուզ կեանքի դառնութիւններ խեղդեն մեզ, այլ անընդհատ յուսա՛ւ, աշխատել, կուռել խաւարի դէմ... այն միակ համոզմունքով՝ որ վերջիվերջոյ միայն ճշմարտութեան ջահը պէտք է լուսաւորէ ամենքին—բացականչեց նա ողևորված և տուն վերադարձաւ:

է

Գիւլեանը հեռացված էր Մասնաժողովի անդամութիւնից, բայց՝ իբրև սոսկ մարդ՝ միշտ օգնում էր կարօտ գաղթականներին: Վերոյիշեալ ժողովից մի բանի օր յետոյ նա գնաց Մատոամինի ընտանիքին հանդիպելու:

—Չեզ ուտելիք, կամ հաքնելիք դեռ չեն տվել, հարցրեց Գիւլեանը ներս մտնելուն պէս:

—Ըսկի բան լէ տված չեն, պատվելի, պատասխանեց Մատոամինի կինը, — թըզ մըր խիւանդին խոքան, թըզ մի տեղ ու ճար էնին, մըզիկ բան լէ պէտք չէ... էս օր խինդ օր է որ նշխարհք չէ դրած ուր բերան... մէկ գդալ տաք կերակուր չկայ...

—Այս մօտ օրերում ոչ որ չի եկել ձեր տունը, ձեր վիճակի մասին հարց ու փորձ անող չի եղել, կրկին հարցրեց Գիւլեանը:

—Յորի չէ, գիքան, ամայ ինչ ֆայտայ ուրանց գալուց, մըր խիւանդի դարդ ու ցաւ չեն խարցու...

—Լաւ-լաւ, մայրիկ, ընդհատեց նրան Գիւլեանը, հասկանալով՝ թէ ինչ էր ուզում նա ասել:

—Ախրի իմալ թորկեմ, պատվելի... զինչ կուզեն մըզնէ... ախ, թըզ իմ երիկ խիւանդ չեղնէր, մըզիկ բան լէ պէտք չէր, մենք կը բըռնէինք ուրան ձեռք, մուրակութիւն կանէինք ըշխօ աղէկ էր... Եաման, պատվելի, քո բաղդն եմ ընկել, քո ոտք կը պակնեմ, դու մըր նամուս ազատիր...

Եւ նա արտասովելով ընկաւ այցելուի ոտքերը: Վերջինս նրան վեր բարձրացնելով՝ ասաց զգացված ձայնով.

—Ես գիտեմ, մայրիկ ջան, ես բոլորը գիտեմ, — և ապա մօտենալով հիւանդին՝ ձեռքը դրեց ճակատին: Հիւանդը նկատելով այցելուին՝ բացականչեց—«ջուր»: Հարսը կաւէ ամանով ջուրը մօտեցուց ճգնաժամում տառապող հիւանդի շըր-

թունքներին, բայց հիւանդը չկարողացաւ խմել: Գիւլեանը իսկոյն դուրս գնաց և հարեան տանից մի թէյի գդալ առնելով՝ նորից յետ դարձաւ և սկսեց նրանով հիւանդի պապակած բերանը ջուր լցնել, բայց այդ էլ անաջող անցաւ: Այցելուն զգալով հիւանդի անյուսալի վիճակը և իր անզօրութիւնը, անխօս հեռացաւ դառնութեամբ լցված հոգով:

Ը

Եօթ ամիս էր անցել այն օրից, երբ Մատօ-ամինի ընտանիքը բաղկացած էր ութ հոգուց, որոնցից այժմ միայն մէկ հոգի էր մնացել: Մատօ-ամինի մահից վերջը մեռաւ նաև իր կինը—անյարմար կենցաղավարութիւնը, սիրելիներէ կսկիծը քամել, սպառել էին վերջինիս կենսունակութիւնը, ուստի իր ամուսնու մահից անմիջապէս յետոյ անկողին ընկաւ և երեք օրից վերջը մեռաւ: Միևնոյն անկանոն կեանքը մօր զրկից խլեց փոքրիկ Մինասին ու հողին յանձնեց: Իսկ Զանանը, Մատօ-ամինի ընտանիքից մնացած այդ միակ ժառանգը, շատ մեծ գոհոգութիւններ անձն առաւ իր սիրելի գաւակի կեանքը փրկելու համար, բայց այն բոլոր մի-

ջացները ապարդիւն անցան: Նա ամենից առաջ ծունկ չորեց, արտսունք թափեց երկնքից օգնութիւն հայցելով... Այնտեղից օգնութիւն չեղաւ: Ապա նա դիմեց ձեռնհաս մարդկանց... և այդ դիմումը վերջիվերջոյ նրան անվերականգնելի անկման հասուց... Սակայն նա այդ սոսկալի անկումը դեռ չէր զգում, որովհետև իր գաւակին մահից փրկելու յոյսը ամեն բան մոռացնել էր տվել նրան, նոյն իսկ ինքն իրեն, մինչև որ անողոք մահը խլեց նրանից և այն միակ մխիթարութիւնը, երբ նա զգաց... և միանգամայն խորտակվեց, ոչնչացաւ: Կեանքը այնուհետև նրա համար մի թունաւոր օձ դառաւ, որ ոչ մի վայրկեան հանգիստ չէր թողնում, մինչև որ կարողացաւ իրեն զբաղեցնող միտքը իրագործել: Մի օր նա մի թոկ կախելով խրճիթի առաստաղից՝ կախազան բարձրացաւ:

Հետաքրքիր բազմութիւնը շրջապատել էր գոհի դիակը, երբ Գիւլեանը, օգտվելով հանգամանքից, մի քանի խօսք ասաց հանդիսականներին, և վերջը, դառնալով այնտեղ գտնուող մի խումբ գաղթականներին, աւելացրեց.

—Թո՛ղ այս գոհը ձեզ համար օրինակ ու խրատ լինի, ո՛վ հալածված ժողովուրդ, այդ գոհը

ութ հոգուց բաղկացած ընտանիքի վերջին շա-
ռաւիղն էր: Այդ ընտանիքի երեք անդամը այն-
տեղ հայրենի երկրում զոհվեցան, իսկ մնացած
հինգն էլ այստեղ... «Այնտեղ էլ այստեղ էլ» ձեզ
համար հանգիստ կայարան չկայ... Այնտեղ ձեր
թշնամին սուրը ձեռին է գալիս... իսկ այստեղ
օձի նման սողալով... Ուրեմն փախէք... պատըս-
պարվեցէք ձեր հայրենիքի աւերակների տակ,
մինչև որ...

Նա խօսքը չկարողացաւ վերջացնել, և ան-
սպասելի կերպով հեռացաւ բազմութեան միջից,
նոյն օրը ևեթ դուրս փախաւ հասարակական
շրջանից և, վրէժխնդրութեան կրակով լցված,
մի յայտնի աւազակ դարձաւ...

Գիւլեանի՝ այդ նոր կեանքի պատկերը լոյս
կը հանենք մի այլ անգամ:

1903 թ. մարտի 19.

Կազգվանուձ.

Վ Ե Ր Զ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0343638

40.583

891.99

2-15